

Олександр Понипаляк

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна*

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОФЦЕРСЬКОЇ ЛАНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОВСТАНСЬКІЙ АРМІЇ

Oleksandr Poniypaliak

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

SPECIFICITY OF FORMATION AND FUNCTIONING OF THE OFFICER SYSTEM IN THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

The author investigates history of formation and functioning of the officer system within the general structure of the Ukrainian Insurgent Army (UPA/UIA). The article deals with specificity of both external and internal factors and circumstances of formation of officer system in the UPA, as a historical phenomenon. The author researched creation and activities of the commander schools of UPA. This article describes and analyzes the structure of education system and life of cadets, teachers, instructors and commanders of the officer schools of UPA. The author has given biographical information of organizers and leaders of the officer school of UPA. The article includes a historical comparison of the system of military ranks in the Ukrainian Insurgent Army and modern Armed Forces of Ukraine and the Army of Czech Republic. This article will be interesting for all those who explores the history of Ukraine (period mid. XX century), including the history of the Ukrainian national liberation movement and its separate aspects.

Key words: the Ukrainian Insurgent Army (UPA/UIA), the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), military ranks, training, officers schools of the UPA.

Тривалий час для більшості українських інтелектуальних кіл початку ХХ ст. ідея існування власного українського війська була радше примарою минулих, далеких століть, а не перспективним проектом майбутнього. Трагічна поразка перших визвольних змагань лише підтвердила цю тенденцію. Українська молодь, яка болісно пережила піднесення і падіння української державності, а водночас переможну боротьбу за незалежність інших народів Європи, утвердилася в переконанні про те, що лише наявність власних збройних сил може гарантувати українцям успішність у боротьбі за власну державу. Відтак, питання військового будівництва були одними з основних у діяльності таких структур як УВО, ОУН та УПА.

В українській історіографії останніх десятиліть інтерес до вивчення найрізноманітніших аспектів діяльності організацій самостійницького напрямку була і залишається доволі значною. Проте, з моменту військової агресії Росії в 2014 р. і втягненні України в сучасну війну на Донбасі, питання військової історії, досвіду будівництва армії, особливостей ведення бойових дій «гібридними методами» набули для української історичної науки не лише винятково теоретичне, але й практичне значення. Саме тому дослідження військових аспектів історії українського визвольного руху є настільки нагальним й актуальним науковим напрямком з історії України, адже діяльність ОУН і УПА, з хронологічної точки зору, є останнім яскравим, відносно недавнім, історичним

розділом збройної боротьби українців за свою незалежність. А дослідження військових аспектів діяльності Української повстанської армії без вивчення специфіки формування й функціонування офіцерської ланки та структури старшинської чинів було би не повним, й не надало б нам комплексного бачення цього історичного феномену.

Метою статті є загальне розкриття теми специфіки формування й функціонування офіцерської ланки в Українській повстанській армії.

Джерела з історії формування та функціонування офіцерської ланки в структурі УПА за способом кодування та відтворення інформації належать, в основному, до письмового типу історичного джерела; який ділиться на два основні види за походженням: архівні документи й матеріали українського підпілля (ОУН(б), ГК УПА, УГВР і їхніх інституційних ієрархічних структурних підрозділів), та архівні матеріали і документи радянських органів влади всесоюзного (ЦК ВКП(б)/КПСС), республіканського (ЦК КП(б)У КПУ) й регіональних рівнів (обласні, районні комітети та райвиконкоми); до цієї групи також належать архівні джерела НКГБ (НКДБ) та НКВД (НКВС) й їхніх представництв на рівні СРСР, республік, областей й районів. Загалом, за функціональним поділом архівні документи українського руху опору та радянських органів влади, безпеки й правопорядку діляться на засадничі (що визначали долю всього подальшого історичного процесу, формували і спрямовували діяльність протиборчих сторін) і вузько-тематичні (що стосувались лише окремих аспектів на певному організаційному й географічному рівні в системі ОУН і УПА, СРСР та сусідніх з УРСР держав на заході). Функціонально дані документи також групуються в ідеологічні, директивні, організаційно-розпорядчі, планові, звітно-аналітичні, інформаційні, агентурні, обліково-контрольні, слідчі (насамперед протоколи допитів) та судові документи. Окремо слід виділити нарративні матеріали мемуарного характеру (спогади учасників й очевидців).

Таким чином, тема особливості формування, діяльності офіцерської ланки в Українській повстанській армії має більш-менш достатнє архівно-матеріальне наповнення, як з боку документів й матеріалів українського руху опору, так і в документах радянських органів влади і спецслужб.

В історіографічному аспекті дана тематика ще остаточно не викристалізувалась в окрему, синтетичну працю, яка б повною мірою розкривала всі аспекти діяльності та функціонування офіцерської системи в УПА й яка б окремішньо виділяла дану проблему в певний науковий напрямок досліджень. Проте проблематика повстанських офіцерів є темою в загальних великих наукових працях, присвячених історії діяльності УПА. Це роботи одних з перших дослідників ОУН і УПА, зокрема Лева Шанковського¹, Петра Мірчука², Юрія Киричука³ та ін. Також тематикою офіцерів в УПА займався дослідник Петро Содоль, який систематизував інформацію з даної проблеми й збирав відомості про старшин та підстаршин Української повстанської армії⁴. В нульові та десяти роки нового тисячоліття у світ вийшла низка фахових праць, присвячених УПА, і тема старшинських кадрів залишається й надалі невід'ємною частиною цих наукових робіт. Мова йде про праці

¹ Шанковський, Л. (1975). Тринадцять літ . (Дії УПА й збройного підпілля ОУН на території Військової округи ч.4 «Говерля» в 1943 – 1953 рр.). Т. 28., *Альманах Станіславівської землі. НТШ, український архів*. Нью-Йорк, Торонто – Мюнхен, 163-193.

² Мірчук, П. (1991). *Українська Повстанська Армія 1942 – 1952. Документи і матеріали*. Львів: Вид-во «Основа».

³ Киричук, Ю. (2003). *Український національний рух 1940-1950-х рр. ХХ століття: ідеологія і практика*. Львів: Вид-во національний ун-т ім. І. Франка.

⁴ Содоль, П. (2004). Старшинські кадри УПА. *Науковий збірник Український визвольний рух, 3*. Львів: Вид-во Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр дослідження визвольного руху, 235 – 245.

українських науковців: Івана Патриляка¹, Руслана Забілого², Володимира В'ятровича³, Івана Дерев'яного⁴, Олександра Іщука⁵ та іноземних дослідників: Олександра Гогуна⁶, Сергія Ткаченка⁷ й інших не менш знаних постатей.

З початком розгортання збройних сил українського національного руху опору, закономірно, постала потреба у добре вишколених кадрах, які могли б організовувати й командувати військовими підрозділами. Першопочатково, коли ще тільки зав'язувалась Українська повстанська армія, під політичним керівництвом революційного крила ОУН, підпільний актив українських націоналістів зміг частково забезпечити кадрове наповнення новоствореної УПА. Це, за звичай, були самі активісти ОУН, що мали військовий вишкіл і певний бойовий досвід. Одним з таких активістів і членів ОУН був Левко Крисько на псевдо «Кріс», «Горинь»⁸. Почав свою кар'єру підпільника ОУН ще в першій половині 1930-х років, був арештований польською поліцією за підозрою в здійсненні атентату і відпущений через п'ять місяців перебування в слідчому ізоляторі. У 1938 р. Левко Крисько стає членом штабу збройних сил Карпатської України. В 1941 – входить, як старшина, в курінь (батальйон) «Роланд» Дружин українських націоналістів. З 1943 «Кріс» вже очолює перші вишкільні структури УПА на Волині⁹. Другий яскравий приклад – поручник УПА Федір Польовий («Поль»), що пройшов службу в польській армії й з розгортанням нової війни на сході Європи був задіяний в члени похідних груп ОУН, а потім направлений на військову службу до новоствореної УПА як командир.¹⁰ Його військовий вишкіл в регулярній армії став в нагоді під час організації вишкільних інституцій в УПА.

Вже з весни – літа 1943 р. УПА на Волині розгортається з низки невеликих військових формувань бандерівської ОУН у розгалужену і доволі потужну військову потугу з обрисами і структурою армії регулярного типу. В такій ситуації, практика переведення підпільників ОУН на воєнну службу до повстанської воєнної служби була вже недостатньою для більш-менш повної штатної комплектації досвідченими старшинськими й підстаршинськими кадрами.

Властиво, що в порівнянні з противниками із підпільної боротьби – польською Армією Крайовою (АК), яка перебувала в тісному зв'язку з польським урядом в екзилі у Лондоні, чи радянськими партизанами, які мали системний контакт з «великою землею» на не окупованих німцями територіях СРСР, українські повстанці не мали свого потужного запілля і єдиного подібного сильного державницького центру поза територією бойових дій і окупації. Проте найвідчутнішим недоліком була та обставина, що на відміну від польського руху опору, радянських партизанів, литовського, латиського й естонського національних

¹ Патриляк, І. (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...» Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939-1960 рр.* Львів: Вид-во «Часопис».

² Забілий, Р. (2005). Полковник УПА Степан Фрасуляк - «Хмель». *Науковий збірник Український визвольний рух*, 5. Львів: Вид-во Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ЦДВР, 192-202.

³ В'ятрович, В. (2011). *Друга польсько-українська війна. 1942-1947.* Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

⁴ В'ятрович, В. (від. ред.) (2008). *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених.* Львів: Центр досліджень визвольного руху.

⁵ Іщук, О. (2010). Життя та доля Михайла Дяченка – «Марка Боєслава». Торонто-Львів: Літопис УПА. Серія «Події і люди», Т. 9.

⁶ Гогун, О. (2004). *Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы.* Санкт-Петербург: Вид. «Нева».

⁷ Ткаченко, С. (2000). *Повстанческая армия: тактика борьбы.* Минск-Москва: Вид. «Харвест».

⁸ Содоль, П. (1995). Українська Повстанча Армія, 1943-49. *Довідник 2.* Нью-Йорк, 49.

⁹ Содоль, П. (1995). Українська Повстанча Армія, 1943-49. *Довідник 2.* Нью-Йорк, 49.

¹⁰ В'ятрович, В. (від. ред.) (2008). *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених.* Львів: Центр досліджень визвольного руху, 114.

визвольних рухів, український визвольний рух не володів достатнім кадровим потенціалом для формування повноцінної, наповненої офіцерськими кадрами, армії, адже українці втратили свою державу після національно-визвольної катастрофи початку 1920-х рр. і не володіли власним повноцінним військовим соціальним станом з безперервним вишколом та воєнною системною традицією армії нового типу, яка була фундаментом визвольної боротьби в інших сусідніх народів.¹ Колишні офіцери і командири армії УНР також не могли через літній вік й брак досвіду у веденні «війни моторів» суттєво допомогти в організації і діяльності армії. Олександр Луцький, командир УПА Захід-Карпати, на допиті в НКДБ свідчить: «Для кращого керівництва УПА я створив невеликий штаб, до складу якого були включені наступні особи: 1. Полковник - Шпак – років 60... Про нього я дізнався випадково. Мені сказали, що на території знаходиться колишній полковник УНР, який разом з німцями евакуювався з Києва. За моїм проханням привели цього полковника, який назвався Шпаком. Шпак дійсно в минулому був полковником артилерії царської армії. В громадянську війну служив в армії УНР і після розгрому останньої емігрував до колишньої Польщі, де проживав до окупації України німцями... Після окупації німцями Києва, Шпак приїхав туди, придбав власний дім із садибою... Через наступ Червоної Армії Шпак евакуювався з Києва... і пробивався за кордон. Я запропонував Шпаку залишитись працювати в мене в штабі. Він погодився, заявивши, що йому байдуже де помирати. Від Шпака не було жодної користі. Він давно забув все, що знав з військової справи... Але оскільки це був «справжній» полковник, то я його тримав при штабі й возив його із собою по сотням УПА спеціально на показ для солідності...»²

Але було б справедливо зазначити, що колишні офіцери армії УНР не були абсолютно безнадійними ветеранами минулих воєн. Постать Леоніда Ступницького (псевдо «Гончаренко») – начальника штабу Воєнної округи «Заграва», а згодом і оперативного командування УПА-Північ, колишнього штаб-ротмістра кавалерії царської армії, підполковника Армії УНР, від 1920 р. – командира полку Волинської дивізії, учасника Другого зимового походу Армії УНР, доводить, що колишні офіцери перших визвольних змагань також змогли внести свою вагому лепту в боротьбі за незалежну Україну у визвольних змаганнях 1940-х рр. Але, на жаль, саме таких кадрів катастрофічно не вистачало УПА³.

За таких обставин офіцерського кадрового голоду, українцям в складних умовах війни й національних протиборств з етнічними сусідами довелось самотужки налагоджувати складну систему підготовки старшин та підстаршин.

Оскільки своїх навчених офіцерів в УПА бракувало, то командування повстанською армією вирішило їх вишколити самотужки. Вже навесні 1943 року в УПА засновуються перші підстаршинські школи, а в серпні цього ж року і перша старшинська школа – «Дружинники» (керівник, – вище зазначений Лев Крисько – «Горинь»)⁴. Згодом було засновано ще низка старшинських шкіл. Дослідник П.Содоль називає ці вишкільні структури УПА «юнацькими школами»: «... було організовано чотири старшинські курси – юнацькі курси, навчання в яких тривало чотири місяці. Перші дві (сотні «Дружинники» та «Лісові чорти») пройшли вишкіл 1943 р. на Поліссі, а третя й четверта (два курені «Оленів») – 1944. Ці чотири курси дали армії приблизно сімсот старшин та кандидатів на

¹ Русначенко, А. (2002). *Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії*. Київ: Вид. Університетське видавництво "Пульсари", 422-424.

² Кокін, С. Ішук, О. (відп. ред.) (2007). *Літопис УПА. Нова серія. Т.9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки ОУН і УПА 1944-1945 рр.* Київ, Торонто: Літопис УПА, 283 – 284.

³ Ступницький, Ю. (2004). *Спогади про пережите*. Львів, Торонто: Вид-во Літопис УПА.

⁴ Патриляк, І. (2012). «*Встань і борись! Слухай і вір...*» *Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939-1960 рр.* Львів: Вид-во «Часопис», 237.

старшини»¹.

Варто також уточнити основну відмінність між термінами «старшини», «підстаршини». «Підстаршини» – це загальне означення військових звань в УПА вище рядового складу (сержантський склад та підхорунжі/прапорщики). Натомість «старшинами» у військовій системі УПА були офіцери молодшого, старшого та вищого офіцерського складу (див. табл. зн.). Властиво, що гостра потреба в Українській повстанській армії не обмежувалась лише офіцерами, адже дуже бракувало також й сержантів (підстаршин), саме тієї ланки яка стоїть між солдатом та офіцером й багато в чому є однією з основ управління в армії. Тому, закономірно, що поряд з старшинськими вишкільними інституціями існували й підстаршинські, проте вони мали різну ступінь організації й природу утворення. Якщо старшинські школи були повноцінними, окремими організаційними одиницями у вишкільній системі УПА, то підстаршинські школи могли виокремлюватися як в окремі інституції так і, в більшості, в певні навчально-вишкільні підрозділи, що були прикріплені до діючих загонів УПА (сотень, куренів тощо). Часто в одній старшинській школі були курсанти, що вчилися фаху на офіцерське звання і на підстаршинське (сержантське), подібно до старшинської школи УПА під криптонімом «Олені», де окрім старшин проходили вишкіл ще й підстаршини.

Внаслідок того, що дана тематика недостатньо досліджена, відбувається певна плутанина в назвах і визначені кількості старшинських (офіцерських) шкіл УПА. Інколи старшинські школи УПА плутаються з підстаршинськими (сержантськими) і навпаки, оскільки питанням військового вишколу впродовж тривалого часу опікувались цілі структурні підрозділи як ОУН, так і УПА. Зокрема, створювались вишкільні референтури, які займались суто напрямком з підготовки бійців воєнної справи на різних рівнях, що й сприяло термінологічній плутанині, яка перекочувала і в історіографію. Зі слів науковця П. Содоля, в одній з його останніх публікацій, що достовірно відомо про існування трьох старшинських (юнацьких) шкіл УПА: 1) «Дружинники»; 2) «Лісові чорти», що входили в структури оперативного командування УПА-Північ на Волині, 3) «Олені I» та «Олені II» (два випуски однієї старшинської школи, що часто описуються як дві окремі старшинські школи, хоча керівний і викладацький стан майже не змінювався, як і місце дислокації) в складі оперативного командування УПА-Захід у Карпатах². Окремо виділяється старшинська школа УПА «Грегіт», що була організована на Гуцульщині (Станіславська обл.) з метою вишколу офіцерських кадрів для місцевих відділів³.

Якими ж були старшинські школи УПА? Зі спогадів курсантів старшинської школи УПА «ім. Григорія Пипського «Олені», вона візуально нагадувала військово-польовий табір в достатньо неприступному лісовому, гірському масиві. В таборі діяв особливий воєнний режим. Оскільки була постійна небезпека нападу з боку противників, то по периметру розташування табору школи перебували на постойі або в рейді окремі підрозділи охорони (сотні, чоти). Організаційно старшинська школа входила до складу відповідної воєнної округи УПА, на території котрої вона дислокувалась⁴.

Побут курсантів, командирів, службовців та викладачів був досить скромний. Наприклад, курсанти та викладачі старшинської школи «Олені» мешкали в бараках та

¹ Содоль, П. (2004). Старшинські кадри УПА. *Науковий збірник Український визвольний рух*, 3. Львів: Вид-во Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр дослідження визвольного руху, 242.

² В'ятрович, В. (від. ред.) (2008). *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 115.

³ В'ятрович, В. (від. ред.) (2008). *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 119.

⁴ Штендера, С. (відп. ред.) (1990). *Літопис УПА. Група УПА «Говерля»*. Книга перша: Звіти та офіційні публікації. *Т.18*. Торонто: Вид-во Літопис УПА, 32-33.

землянках, де спали на дерев`яних ліжках, забезпечувались, за необхідності, формою (адже часто абітурієнти прибували у власній формі), харчувались централізовано, відповідно до розпорядку, три рази на день, були, в невеликих масштабах, забезпечені зошитами, приборами для письма, чорнилом і навчальною літературою¹. Навчання проходило на галявинах, як і шиккування. Окрім цього, в школі діяла окрема санітарна служба, служба забезпечення, статистично-обліковий відділ, служба зв'язку та ін.²

Основний час роботи в школі присвячувався вишколу кандидатів на офіцерське звання, який ділився на теоретичну (лекції, заняття) і практичну частини. Чільними дисциплінами були: зброезнавство, військова топографія, вивчення тактики бою та командування підрозділами в партизанських умовах, вивчення військових статутів (внутрішньої служби, дисциплінарний, гарнізонної та вартової служби, стройовий статут), газознавство (знання у сфері хімічної зброї), тощо³. Особливу увагу приділялось гуманітарному вишколу. Зокрема, лєвова частка часу вишколу спрямовувалась на ідейно-політичне виховання, вивчення української історії, літератури та ідеології українського націоналізму. Загалом, програма навчання курсантів була багато в чому подібною до програм звичайних військових інститутів підготовки молодших та старших офіцерів регулярних армій незалежних держав, з тою суттєвою відмінністю, що в старшинських школах УПА особливе місце посідало вивчення тактики ведення війни партизанськими методами, попри те, що з ідеологічної та військовометодологічної точки зору, ОУН відкидало партизанську модель діяльності УПА, наголошуючи, що УПА має стати великою регулярною армією, здатною вести війну фронтами із застосуванням механізованих частин та авіації, а партизанський метод діяльності, на думку ідеологів ОУН і командирів УПА, був, радше, тимчасовою тактичною необхідністю, а не основним стратегічним спрямуванням.

Підбір кандидатів для навчання в старшинських школах проходив в усій мережі ОУН і структурі УПА. Як правило особу на навчання командировали за вказівкою територіальних провідів українського національного підпілля з належними документами, що були відповідно оформлені для проходження вишколу⁴. Критерії для кандидатів були досить високими. Абітурієнти старшинських шкіл УПА мусили мати вищу (гімназія, університет), або, щонайменше, середню шкільну освіту, підходити за віковим цензом (молодий вік в середньому 20-25 років), мати відмінне здоров'я та добру репутацію в середовищі руху опору⁵.

Старшинська школа мала власне керівництво, яке об'єднувалось в штаб. До штабу входив керівник школи (як правило досвідчений офіцер), його заступники, начальники певних організаційних підрозділів та служб. В різних школах і в різний час керівниками старшинських шкіл були командири, що пройшли вишкіл в куренях Дружин українських націоналістів (ДУН) й мали старшинські звання і посади в батальйонах «Нахтігаль» і «Роланд», або були старшинами польської армії: Левко Крисько (пс. «Кріс», «Горинь» - керівник старшин. школи УПА під криптонімом «Дружинники»), Василь Брилевський (пс. «Босий», «Боровий» - керівник другої старшинської школи під криптонім – «Лісові Чорти»), Степан Фрасуляк (пс. «Хмель» - керівник школи «Олені» I-го випуску), Федір

¹ Загоруйко, Р. (2004). "Лапайдух". *Повернення зі справжнього пекла*.

<<http://www.ukrcenter.com/Література/19014/Роман-Загоруйко>> (2016, листопад, 20).

² Загоруйко, Р. (2004). "Лапайдух". *Повернення зі справжнього пекла*.

<<http://www.ukrcenter.com/Література/19014/Роман-Загоруйко>> (2016, листопад, 20).

³ Содоль, П. Реєстр старшин УПА, провідників ОУН та членів УГВР. <http://forum.ottawa-litopys.org/documents/dos0203_u.htm> (2016, листопад, 20).

⁴ Загоруйко, Р. (2004). "Лапайдух". *Повернення зі справжнього пекла*.

<<http://www.ukrcenter.com/Література/19014/Роман-Загоруйко>> (2016, листопад, 20).

⁵ Патриляк, І. (2012). *Кадри вирішують все: підготовка старшин і підстаршин в УПА*.

<<http://tyzhden.ua/History/62780>> (2016, листопад, 20).

Польовий («Поль», школа «Олені» II-го випуску)¹.

Викладацький та інструкторський склад старшинських шкіл був достатньо неоднорідним. Викладачами й інструкторам в старшинських школах були колишні командири РСЧА (майор «Степовий», майор «Кацо» (осетин Караєв), майор «Гамалія», сотник «Береза» - Микола Симоненко (колишній офіцер РСЧА), інженер «Крутий»). Значну частку вчителів становили учасники ДУН, подібно, як сотенний «Ярема» (Остап Линда) та вище зазначені Василь Брилевський та Левко Крисько.

Важливо зазначити, що потреба у фахових і професійних викладачах старшинських шкіл стояла в УПА надзвичайно гостро. Тому сформований ще у 1943 р. командно-викладацький «скелет» перших старшинських шкіл на Волині був майже незмінним й після випуску курсантів, за необхідності, просто змінював дислокацію й на новому місці зав'язував нову старшинську школу.

Загалом, підпілля ОУН і збройним силам УПА вдалося налагодити, за наявного ресурсу й обставин, ефективну систему вишколу свого офіцерського корпусу. За час існування чотирьох великих старшинських шкіл УПА з серпня 1943 по кінець 1944 р. було вишколено щонайменше 600 – 700 майбутніх офіцерів УПА.

Важливим елементом організації армії і старшинського вишколу є військові звання, ранги, ступені, що надаються військовослужбовцям, відповідно до їхньої посади, кваліфікації, фахової підготовки та часу служби. Двадцять сьомого серпня 1943 року був виданий наказ "Військам УПА" про встановлення ступенів і рангів у збройних силах УПА, згідно з історичними традиціями. Затверджувались три основні ступеневі категорії вояків УПА – козаки/стрільці, підстаршини, старшини. Ступені та ранги для сухопутних та морських військ. Наказ виданий командиром УПА за підписом командувача «Клима Савура» (Дмитро Клячківський) та шефа військового штабу «Гончаренка» (Леонід Ступницький)².

Для кращого розуміння системи звань й загальної структури Української повстанської армії ми проведемо історичне порівняння з порядком сьогоденних чинних звань в структурах збройних сил сучасних держав Україна та сусідньої Чеської Республіки. Оскільки в останні роки в українській армії, яка вийшла з ЗС СРСР і була носієм радянських воєнних традицій, йде частковий процес введення української національної військово-історичної термінології, паралельно з процесом реформуванням ЗСУ під стандарти НАТО. Натомість чеська армія, яка вже провела реформи до стандартів Альянсу, зберегла багато військових національних атрибутів, зокрема в назвах військових звань, які є властивими в лексичному апараті споріднених українському народів Центральної Європи (чехів, словаків, поляків). До того ж, загальне число військових службовців та цивільних працівників ЗС Чехії становить близько 35 тисяч осіб, що в загальній кількості наближається до числа осіб, задіяних в УПА приблизно 70 років тому. Наводяться звання лише сухопутних військ без проектних звань перспективного морського флоту УПА:

Варто зазначити, що в УПА діяла українська національна військова лексика й термінологія для позначення не лише звань, а й тактичних підрозділів: рій – відділення; чота – взвод; сотня – рота, батальйон – курінь, група – бригада.

Важливо розуміти, що УПА, наприкінці Другої світової війни, оперувало силами в сотню-курінь, лише інколи об'єднуючись у більші з'єднання³. Саме тому особливий акцент

¹ Патриляк, І. (2004). *Військова діяльність ОУН (Б) 1940-1942 роках*. Київ: Вид-во Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 106.

² Архів центру дослідження визвольного руху. Наказ "Військам УПА" про встановлення ступенів і рангів у військах УПА виданий командиром УПА Климом Савуром та шефом військового штабу полк. Гончаренком (1943), *ф. 9. т. 15*. <<http://avr.org.ua>>.

³ Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Гурби. 22-25 квітня 1944 р., *Ф. 13., Спр. 376., Т. 66. Арк. 44-50*.

робився на підготовці кадрів для цих невеликих, але маневрених підрозділів, що були здатні проводити швидкі тактичні операції партизанськими методами й забезпечення котрих не вимагало постійного добре налагодженого тилу, як у випадку з підрозділами великих регулярних армій.

Порівняльний перелік чинних звань в структурах збройних сил сучасної України, Чеської Республіки та Української повстанської армії

Українська повстанська армія...Збройні Сили України..... Armáda České republiky

I. Рядовий склад:

- 1)козак/стрілець..... солдат vojín;
2)вістун..... старший солдат..... svobodník.

II. Підстаршинський склад:

- 3)десятник(вістун).....молодший сержант (капрал з 2015р.)..... desátník;
4)старший десят сержант četař;
5) старший сержант rotný;
6) головний сержант (з 2015 р.) rotmistr;
7) штаб-сержант (з 2015 р.) ;
8) головний штаб-сержант (з 2015 р.) ;
9) майстер-сержант (з 2015 р.) nadrotmistr;
10) головний майстер-сержант (з 2015 р.) ;
11)підхорунжий прапорщик (хорунжий з 2015 р.) praporčík;
12)стар. булавний старший прапорщик (до 2015 р.) nadpraporčík;
13) štábní praporčík;
14) старшина (до 2015 р.)

III. Старшинські ранги

Молодший офіцерський склад:

- 15)хорунжий(офіц. зван.) ;
16)поручникмолодший лейтенант (до 2015 р.) podporučík;
17)лейтенант лейтенант poručík;
18)старший лейтенантстарший лейтенант..... nadporučík;
19)сотник.....капітан.....kapitbn.

Булавна старшина/Старший офіцерський склад:

- 20)осавул/майор майор(осавул з 2015 р.) major;
21)підполковник підполковник podplukovník;
22)полковник полковник plukovník.

Генеральна старшина/Вищий офіцерський склад:

- 23)бригадний генерал (з 2015 р.)..... brigádní generál;
24)генерал-хорунжий.....генерал-майор..... generálmajor;
25)генерал-поручник.....генерал-лейтенант generálporučík;
26)генерал-полковник.....генерал-полковник..... ;
27) armádní generál¹;
28) генерал за родами військ ;
29) Генерал армії України (з 1992 р.)..... ² .

¹ Ministerstvo obrany a Armáda České republiky. <<http://www.acr.army.cz/vystroj/default.htm>> (2016, листопад, 20).

² Закон України Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України 1999 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/551-14>> (2016, листопад, 20).

В організаційній системі українського збройного підпілля окремо виділялися боївки – зведені бойові загони з різною кількістю бійців для виконання певного завдання (охорони, розвідки, раптової атаки, диверсій). Боївки входили в мілітарну структуру як ОУН, так і УПА. Після розформування великих повстанських з'єднань на рівні сотня-курінь (в різних місцевостях цей процес проходив в різний час, але, загалом, вже з 1945 по 1947 р.), боївки стали основною бойовою одиницею українського визвольного руху.

Оскільки військова система УПА будувалась за принципом регулярної армії, то, відповідно, за задумом командування УПА, військово звання мало відповідати займаній посаді. Так, підстаршини мали командувати роями, чотами; старшини – сотнями, входити до штабу куреня; булавна старшина мала командувати куренями, групами, полками і далі за градацією. Але, як зазначає дослідник І. Патриляк, що через брак відповідних офіцерських кадрів дуже часто підстаршини або молодші офіцери виконували функції, які в регулярних арміях виконують офіцери з високими званнями. Були випадки коли сотнями командували підхорунжі й хорунжі, а куренями сотники й поручники, а Головний військовий штаб очолювали підполковники й майори/осаули¹ Тому, в реаліях війни й протистояння з супротивниками, в УПА було встановлено не т. зв. ступеневу, а систему функціональних командних звань. За таких обставин, командира рою називали ройовим (хоч він міг і не бути десятником/вістуном, чи старшим десятником), командир чоти – чотовим, сотні – сотенним, куреня – курінним.²

Так само як тактичними підрозділами УПА могли командувати командири без належного звання, так і командири територіальних оперативних і тактичних командувань УПА також могли займати посаду без присвоєних відповідних звань (Тактичних відтинків, Воєнних округ, оперативних командувань УПА-Захід, УПА-Північ, УПА-Південь та Головної команди УПА).³

Разом з тим, перелік військових звань і амбіцій на початку становлення УПА свідчать, що командування УПА і керівництво ОУН (Р) першопочатково будували регулярну, державну армію з усіма її атрибутами і напрямками, і тільки зовнішні обставини спонукали ОУН і УПА змінити напрямок розгортання боротьби і будівництва війська.

Характерно, що в історії УПА не спостерігається нівелювання військових звань, рангів, військових нагород через бажання самовозвеличення шляхом самонагородження окремих бійців й командирів, адже кожне звання присвоювалось командуванням ГВШ УПА, а згодом і за погодженням УГВР, лише на правових підставах, за наявності військової вислуги, вишколу та заслуг в роботі й війні⁴. Навіть вищі військові чини носили військові звання на рівні сотник, майор, підполковник, полковник, а найвищі військові чини були дуже великою рідкістю. Часто ієрархію військових звань використовували для увіковічнення загиблих в боях командирів визвольного руху. Так, «Клим Савур-Охрім» (Дмитро Клячківський) – один із засновників і організаторів УПА, чільна постать в ОУН і командувач УПА-Північ був удостоєний званням «полковник» лише після своєї смерті⁵. Посмертне звання полковника отримав один з кращих командирів УПА на Станіславщині,

¹ Патриляк, І. (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...» Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939-1960 рр.* Львів: Вид-во «Часопис», 245.

² Патриляк, І. (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...» Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939-1960 рр.* Львів: Вид-во «Часопис», 245.

³ Патриляк, І. (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...» Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939-1960 рр.* Львів: Вид-во «Часопис», 245.

⁴ Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Наказ Ч: 3/47 – 22 Наказ щодо підвищення у званні та нагородженні бійців УПА. *Ф. 13., Спр. 376., Т. 62.,* Арк. 213 – 215.

⁵ Веденєєв, Д., Шаповал, Ю. (2006). Пастка для «Щура» 4 листопада одному з засновників УПА Дмитрові Клячківському виповнилося 95 років. *Дзеркало тижня.* <http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/pastka_dlya_schura_4_listopada_odnomu_z_zasnovnikiv_upa_dmitrovi_klyachkivskomu_vipovnilosya_95_roki.html>.

осаул (майор), командувач ТВ-22 «Чорний ліс» Василь Андрусак (відомий за псевдами «Грегит», «Різун»).¹ Подібне меморіальне увіковічення званням удостоювались й низка інших знакових командирів УПА. Так в часи боротьби УПА та збройного підпілля генералами, відповідно до рішень УГВР, були поіменовані дев'ять осіб (із них 7 — посмертно): підполковник армії УНР Леонід Ступницький «Гончаренко» — генерал-хорунжий (посмертно); підполковник армії УНР Іван Трейко — заступник Шефа Штабу ЗГ «44» УПА-«Північ» у 1944—1945 рр., генерал-хорунжий (посмертно); підполковник УПА Роман Шухевич — «Чупринка», Головний командир УПА у 1943—1950 рр., генерал-хорунжий; майор УПА Дмитро Грицай — «Перебийніс», Шеф ГВШ у 1944—1945 рр., генерал-хорунжий (посмертно); полковник УПА Олекса Гасин — «Лицар», Шеф ГВШ у 1943, 1946—1949 рр., генерал-хорунжий (посмертно); Іван Климів — «Легенда», член військової референтури ОУН у 1942 р., генерал-політвиховник (посмертно); Дмитро Маївський — «Тарас», начальник політвиховного управління ГВШ у 1943—1944 рр., генерал-політвиховник (посмертно); Микола Арсенич — «Михайло», головний керівник Служби безпеки ОУН у 1941—1947 рр., генерал контррозвідки (посмертно); полковник УПА Василь Кук — «Коваль», Головний Командир УПА в 1950—1954 рр., генерал-хорунжий.²

Таким чином, специфіка формування і функціонування офіцерської ланки в Українській повстанській армії полягала в складних об'єктивних зовнішніх і внутрішніх чинниках. Попри це, політичне керівництво ОУН зуміло в достатньо короткий час сформувати власне військове крило в потужну воєнну силу армійського зразка, яка зуміла успішно протистояти войовничим національним сусідам та довго боротися проти найпотужнішого тоталітарного політичного режиму зі сходу. Закономірно, що УПА не могла перетворитися в повноцінну армію без офіцерської і сержантської ланки, тому і політичне керівництво, і воєнне командування українського руху опору задіяло не мало зусиль для налагодження своєї вишкільної системи і загальної стратегії в наповненні УПА кадрами, які не просто мали добрий військовий, а й набули необхідного ідейно-політичного виховання. Тому рядові й особливо командири УПА були не просто солдатами на полі бою, а революціонерами, віддані своїй військовій і підпільній праці, які були здатні на дії та вчинки не властиві для звичайної польової армії (бункерна війна, боротьба в глибокому запіллі, небезпечні рейди по контрольованій противником території, здійснення атентантів, диверсій тощо).

Загалом, вдалий досвід українського національного руху опору в напрямку організації, вишколу, побудові військової машини, й в загальному формуванні своєї повстанської армії в умовах, які з історичної точки зору, здаються нам вкрай безнадійними, ще раз доводить, що навіть в найскладніших ситуаціях війни й світових катаклізмів можливо втілювати в життя найризикованіші проекти.

References:

1. Nakaz Viiskam UPA pro vstanovlennia stupeniv i ranhiv u viiskakh UPA vydanyi komandyrom UPA Klymom Savurom ta shefom viiskovoho shtabu polk. Honcharenkom. - 27 serpnia 1943r. [The decree for UPA troops on establishing of military ranks in the UPA by commander of UPA Klym Savur and chief of staff colonel Goncharenko. (27 August 1943).] *Arkhiv tsentru doslidzhennia vyzvolnoho rukhu*. [The archive of the center of research of liberation movement]. F. 9. — T. 15. <<http://avr.org.ua>> (2016, November, 20). [in Ukrainian].
2. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy. [Sectoral State Archive of the Security Service

¹ Содоль, П. (2004). Старшинські кадри УПА. *Науковий збірник Український визвольний рух*, 3. Львів: Вид-во Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр дослідження визвольного руху, 242.

² В'ятрович, В. (від. ред.) (2008). *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 117.

- of Ukraine]. Hurby. 22-25 kvitnia 1944 r. [Hurby. 22-25 April 1944]. *F. 13., Spr. 376., T. 66.* Ark. 44-50. [in Ukrainian].
3. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy. [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine]. Nakaz Ch: 3/47 – 22 Nakaz shchodo pidvyshchennia u zvanni ta nahorodzhenni biitsiv UPA. [The decree on increasing in the rank and rewarding soldiers of UPA]. *F. 13., Spr. 376., T. 62.,* Ark. 213 – 215. [in Ukrainian].
 4. Hohun, O. (2004). *Mezhdru Hitlerom I Stalinyu. Ukraynskie povstantsy* [Between Hitler and Stalin. Ukrainian insurgents]. Saint-Petersbur: Vyd. «Neva». [in Russian].
 5. Ishchuk, O. (2010). *Zhyttia ta dolia Mykhaila Diachenka – «Marka Boieslava»* [The life and fate of Mikhailo Dyachenko – "Marko Boieslav"]. Toronto-Lviv: Litopys UPA. Seriiia "Podii i liudy" [Series "Events and People"], T 9. [in Ukrainian].
 6. Kyrychuk, Iu. (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 1940-1950-kh rr. XX stolittia: ideolohiia i praktyka.* [Ukrainian National Movement 1940-1950-ies. XX century: the ideology and practice]. Lviv: Vyd-vo natsionalnyi un-t im. I. Franka. [in Ukrainian].
 7. Litopys UPA. Hrupa UPA «Hoverlia». Knyha persha: Zvity ta ofitsiini publikatsii. [The Group UPA "Hoverlia." The book number one: The reports and official publications]. *T.18.* Shtendera, Ie. (vidp. red.) (1990). Toronto: Vyd-vo Litopys UPA. [in Ukrainian].
 8. Litopys UPA. Nova seriiia. Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytiv zareshтовanykh radianskymy orhanamy derzhavnoi bezpeky OUN i UPA 1944-1945 rr. [The struggle of USSR State Security Service against the insurgent movement and nationalist underground: soviet interrogation protocols of arrested persons of the OUN and UPA 1944-1945]. *T.9.* Kokin, S. Ishchuk, O. (vidp. red.). (2007). Kyiv, Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
 9. *Ministerstvo obrany a Armáda České republiky* [Ministry of Defence & Armed Forces of the Czech Republik]. <<http://www.acr.army.cz/vystroj/default.htm>> (2016, November, 20). [in Czech].
 10. Mirchuk, P. (1991). *Ukrainska Povstanska Armiiia 1942—1952. Dokumenty i materialy.* [The Ukrainian Insurgent Army 1942-1952. Documents and materials]. Lviv: Vyd-vo «Osnova». [in Ukrainian].
 11. Patryliak, I. (2004). *Viiskova diialnist OUN (B) 1940-1942 rokakh* [Military activity of OUN (B) 1940 – 1942]. Kyiv: Vyd-vo Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [Publishing house of Taras Shevchenko National University of Kyiv]. [in Ukrainian].
 12. Patryliak, I. (2012). Kadry vyrishuiut vse: pidhotovka starshyn i pidstarshyn v UPA. [Cadres decide everything: training of officers and sergeants in UPA]. *Tyzhden.* <<http://tyzhden.ua/History/62780>> (2016, November, 20). [in Ukrainian].
 13. Patryliak, I. (2012). «*Vstan i borys! Slukhai i vir...»* *Ukrainske natsionalistychno pidpillia ta povstanskyi rukh 1939-1960 rr.* ["Stand up and fight! Listen and believe ..."] Ukrainian nationalist underground and insurgent movement 1939-1960]. Lviv: Vyd-vo «Chasopys». [in Ukrainian].
 14. Rusnachenko, A. (2002). *Narod zburanyi. Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini i natsionalni rukhy v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii* [People are an angry. The national liberation movement in Ukraine and the national movements in Belarus, Lithuania, Latvia, Estonia]. Kyiv: Vyd. Universytetske vydavnytstvo "Pulsary". [in Ukrainian].
 15. Shankovskyy, L. (1975). Trynadtsiat lit (Dii UPA i zbroinoho pidpillia OUN na terytorii Viiskovoi okruhy ch.4 Hoverlia v 1943—1953 pp.). [Thirteen years. (Acts of UPA and the armed underground of OUN in the territory of the military district Hoverlia in 1943-1953]. *Almanakh Stanislavivskoi zemli. T. 28* [Almanac of Stanislaviv land. T. 28.]. New-York, Toronto, Munich: NTSh. [in Ukrainian].
 16. Sodoł, P. (1995). *Ukrainska Povstanča Armiiia, 1943-49. Dovidnyk.* [Ukrainian Insurgent Army, 1943. Directory]. T. 2. New-York: Vyd-vo Proloh. [in Ukrainian].
 17. Sodoł, P. (2004). Starshynski kadry UPA. [The officers in the UPA]. *Naukovyi zbirnyk Ukrainskyi vyzvolnyi rukh* [Scientific collection Ukrainian liberation movement], 3. Lviv: Vyd-vo Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy [Institute of Ukrainian Studies of I. Kryp'yakevych NAS Ukraine], Tsentr doslidzhennia vyzvolnoho rukhu [Center for Research liberation movement], 235 – 245. [in Ukrainian].
 18. Sodoł, P. Reiestr starshyn UPA, providnykiv OUN ta chleniv UHVR. [Register of officers UPA and members of OUN and the UHVR]. *Litopys. Forum doslidiv istorii UPA.* <http://forum.ottawa-litopys.org/documents/dos0203_u.htm> (2016, November, 20). [in Ukrainian].
 19. Stupnytskyi, Iu. (2004). *Spohady pro perezhyte* [Memories of experiences]. Lviv, Toronto: Vyd-vo Litopys UPA. [in Ukrainian].

20. Tkachenko, S. (2000). *Povstancheskaia armia: taktyka borby* [The insurgent army: struggle tactics]. Minsk, Moscow: Vyd. «Kharvest». [in Russian].
21. V'iatrovych, V. (vid. red.) (2008). *Ukrainska Povstanska Armia. Istoriiia neskorenykh* [Ukrainian Insurgent Army. History of the Unconquered]. Lviv: Tsentri doslidzhen vyzvolnoho rukhu [Center for Research liberation movement]. [in Ukrainian].
22. V'iatrovych, V. (2011). *Druha polsko-ukrainska viina* [The Second Polish-Ukrainian war]. 1942—1947. Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [Publishing house of Taras Shevchenko National University of Kyiv]. [in Ukrainian].
23. Viedenieiev, D., Shapoval, Iu. (2006). Pastka dlia «Shchura» 4 lystopada odnomu z zasnovnykiv UPA Dmytrovi Kliachkivskomu vypovnylosia 95 rokiv [The trap for a «Rat». Dmitry Klyachkivskyy was one of the founders of UPA and he celebrated his birthday on November 4. We are celebrating 95 years from his birthday]. *Dzerkalo tyzhnia*. <http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/pastka_dlya_schura_4_listopada_odnomu_z_zasnovnykiv_upa_dmitrovi_klyachkivskomu_vipovnylosya_95_roki.html> (2016, November, 20). [in Ukrainian].
24. Zabilyi, R. (2005). Polkovnyk UPA Stepan Frasuliak — Khmel. [Colonel of the UPA Stephen Frasuliak – Khmel]. *Naukovyi zbirnyk Ukrainyskyi vyzvolnyi rukh* [Scientific collection Ukrainian liberation movement], 5. Lviv: Vyd-vo Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy [Institute of Ukrainian Studies of I. Kryp'iakevych NAS Ukraine], Tsentri doslidzhennia vyzvolnoho rukhu [Center for Research liberation movement], 192-202. [in Ukrainian].
25. Zahoruiko, R. – Lapaidukh (2004). *Povernennia zi spravzhnoho pekla* [Returning from the real hell]. <<http://www.ukrcenter.com/Literatura/19014/Roman-Zahoruiko>> (2016, November, 20). [in Ukrainian].